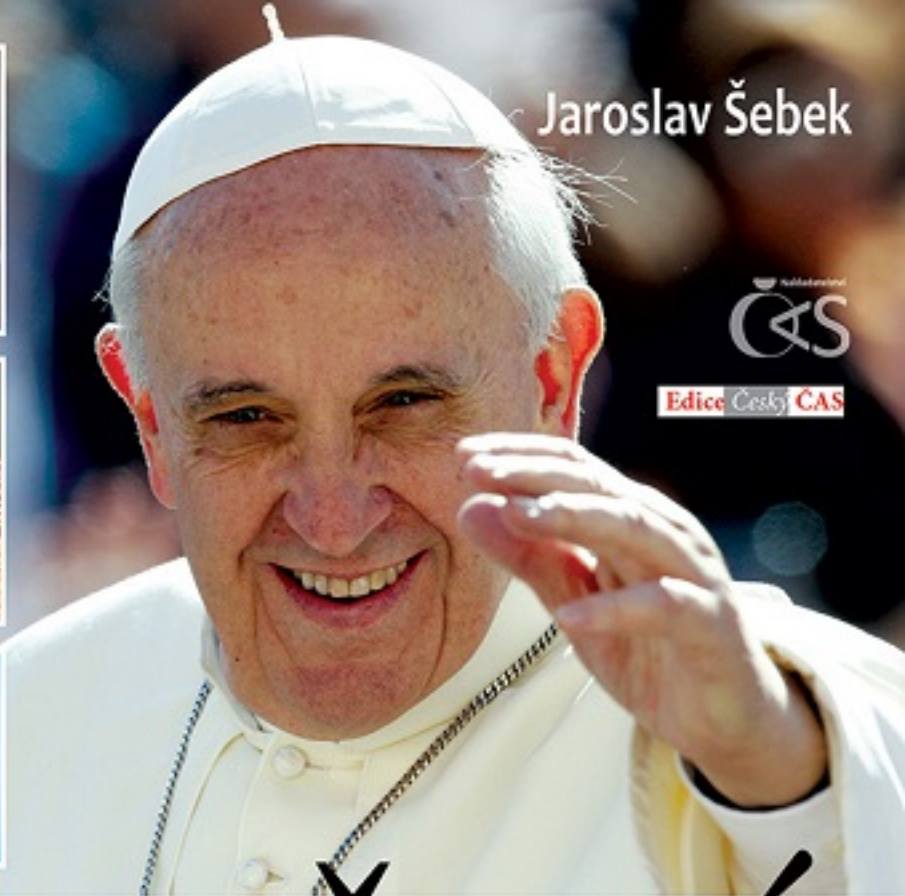
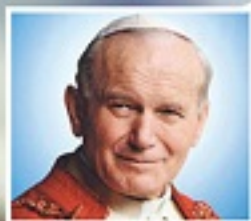

Jaroslav Šebek

Edice CAS

Edice Český CAS

PAPEŽOVÉ

moderního věku

Vatikán od Pia IX. po Františka a jeho vztah k českým zemím

Jaroslav Šebek

**PAPEŽOVÉ
MODERNÍHO VĚKU**

*Vatikán od Pia IX. po Františka
a jeho vztah k českým zemím*

Edice Český ČAS

Jaroslav Šebek

**PAPEŽOVÉ
MODERNÍHO VĚKU**

*Vatikán od Pia IX. po Františka
a jeho vztah k českým zemím*

Copyright © Jaroslav Šebek, 2014

Editor © Josef Pepson Snětivý, 2014

Cover & Layout © Nakladatelství ČAS, Alena Laňková, 2014

Photographs © ČTK/AP/Riccardo De Luca, 2013; Jaroslav Šebek, 2014

© Nakladatelství ČAS, 2014

ISBN 978-80-7475-060-1

PŘEDMLUVA

Cílem knihy, která je určena nejširšímu spektru zájemců, je stručně představit přehled papežů dvacátého a jednadvacátého století, kteří svým působením promlouvali jak do dějin církve, tak mnohdy ovlivnili i světové dění. Ve stručné formě seznamuje čtenáře se základními životními peripetemi Kristových náměstků a mezníky v jejich působení v papežském úřadě, které se týkají jejich teologického, duchovního i veřejného vystupování. Papežové moderní doby představují pestrou mozaiku osudů, odehrávajících se na pozadí velkých událostí zejména minulého století. Tématem jsou především stručné dějiny papežů, kteří vstoupili do dění ve dvacátém století a na počátku třetího tisíciletí. Do výběru jsou zahrnuti i dva papežové, jejichž těžší aktivita spočívá ještě v předminulém století (Pius IX. a Lev XIII.), ale důsledky jejich politiky se promítaly i do století dvacátého.

Dvacáté století a počátek třetího tisíciletí je zajímavý z hlediska postupné proměny papežů jako monarchů do jejich podoby pastýřské. Navíc třetí tisíciletí nabídlo ojedinělý historický úkaz, kdy se v tak hektickém tempu odehrávají viditelné změny přímo před našima očima. Před rokem začala psát novou kapitolu historie moderního papežství dobrovolná rezignace papeže Benedikta XVI. Jeho odstoupení dalo do pohybu velké – bez nadsázky revoluční – změny, když u kormidla Petrovy lodičky stanul jako jeho nástupce František, papež v mnoha ohledech nevšední. Přestože od jeho volby uplynul jen více než rok, je už nade vše pochybnost zřejmé, že tento pontifikát nepochybně ovlivní i jeho nástupce, kteří se s ním budou muset vyrovnávat. Přelomový charakter pontifikátů dvacátého století se promítl také do faktu, že některé výrazné postavy na stolci sv. Petra dosáhly též oficiální oltářní úcty. Dva z papežů, Jan XXIII. a Jan Pavel II., byli za svatě prohlášeni letos v dubnu, přičemž ještě na říjen bylo ohlášeno blahorečení dalšího, Pavla VI.

Předložená kniha chce nabídnout – formou životopisů papežů moderní doby – stručné představení těchto osobností především ve vztahu k dění

v evropské katolické církvi a také se zachycením vztahu papežství a českých zemí. Každý biogram má stejnou strukturu, která obsahuje stručný životopis před zvolením papežem a vybrané kapitoly působení v úřadu nejvyššího katolického představitele, kde jsou zmíněny základní trendy a důležitá rozhodnutí, týkající se podoby církevního života, duchovního a teologického vývoje, stejně jako spojitosti církevních a společenských dějin (jako je vztah papežství k politickým událostem své doby a velkým ideologiím dvacátého století, především fašismu, nacismu a komunismu). Podstatnou součástí jsou však i kapitoly, zabývající se vztahem papežství k českým zemím (pouze s výjimkou krátkého pontifikátu Jana Pavla I. v létě 1978 a také aktuálního pontifikátu papeže Františka). Originální pohled v tomto směru přinášejí zejména materiály z archivů vatikánských institucí (např. z *Tajného vatikánského archivu* /Archivio Segreto Vaticano/ a z provenience *Historického archivu Státního sekretariátu* / Segretaria di Stato (Vaticano). Sezione per i rapporti con gli Stati. Archivio Storico/), které doposud nebyly v české reflexi vývoje vztahů s papežstvím příliš zohledněny – vzhledem k tomu, že materiály k meziválečnému období (tedy pontifikátu Pia XI. 1922-39) zpřístupnil teprve papež Benedikt XVI. v září 2006 –, a poskytují nám tedy zásadně nové poznatky v dané problematice.

Na začátku je třeba také uvést, že v knize budou jako synonyma užívána označení Svatý stolec a Vatikán pro sídlo papežství. Od roku 1929 sice existuje stát Vatikán jako nejmenší stát světa, na jehož území se nachází úřad římského biskupa, který je současně i hlavou celé katolické církve. Název státu však označuje výsostně území Svatého stolce, který je chápán jako centrum římskokatolické církve. Svatý stolec je nejstarší právní osobou na mezinárodním poli s tradicí trvajícím téměř dva tisíce let. Označuje nejen úřední moc papeže, ale i všechny kongregace, papežské soudy a úřady sídlící ve Vatikáně. Málokdy se ovšem přesně rozlišuje mezi Svatým stolcem a Vatikánem, velmi často se tyto pojmy zaměňují. Zjednodušeně řečeno: Svatý stolec je souborem institucí, které sídlí ve Vatikánském městě (Città del Vaticano), respektive v městském státě Vatikán.

Papežství po roce 1870 jako doba „vatikánských věžňů“. Pontifikát Pia IX.

Základy k modernímu papežství dvacátého století položily především změny, které se odehrály ve druhé polovině předminulého století, v době pontifikátu papeže Pia IX., a souvisely i s radikálními politickými proměnami v Itálii, které se ovšem projevíly také v řadě jiných evropských zemí. Vzestup střední třídy, moderní buržoazie, od poloviny osmnáctého století, její rostoucí sebevědomí a dominance v devatenáctém a první třetině dvacátého století vedly také k sociálním změnám ve společnosti, které byly dány její modernizací, prudkým technologickým rozvojem a sklonem k racionalizaci. V politické rovině dochází k větší demokratizaci, liberalizaci a vzrůstu republikánství. To všechny byly procesy, které se ve svém důsledku obracely proti mocenskému vlivu a feudálně monarchickému principu, na nichž stálo papežství i církevní hierarchie. Tomu odpovídal nový způsob života, zapuštěný v anonymních městských formách pospolitosti, v občanské rovnosti a také v prosazování nového typu kultury jako masového fenoménu, který cílí na nejširší sociální vrstvy.¹ Konec feudálně-stavovského uspořádání, vznik silných národních států a prosazení moderních zásad občanské společnosti nutily římskokatolickou církev v celé Evropě k tomu, aby nově definovala své místo ve společnosti, v níž se v podstatě odehrávaly permanentní názorové střety.

V této souvislosti je potřeba zmínit dva papeže, kteří sice naprostou většinou svého života i působení patří do předminulého století, ale ne-

1 HAVELKA, Miloš: Víra, kultura a společnost: Náboženské kultury v Evropě v 19. a 20. století. In: Miloš Havelka a Kol.: Víra, kultura a společnost. Náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století. Červený Kostelec 2012, s. 27.

přímo ovlivnili i dění ve století dvacátém. Prvním z nich, kterému je věnována obsáhlejší zmínka, byť jeho pontifikát nespadá do dvacátého století, je papež Pius IX. Narodil se jako Giovanni Maria Mastai Ferretti 13. května 1792 v malém městě Senigallia ve střední Itálii v aristokratické rodině, která významně ovlivnila dění v tomto regionu. Nejprve studoval v prestižní piaristické koleji ve městě Volterra nedaleko Pisy, ale vzhledem k těžkému zranění hlavy, které zanechalo trvalé následky v podobě opakujících se záchvatů, byl nucen studia přerušit. Obdržel však výjimku a mohl pokračovat ve studiích filozofie a teologie v Římě, kde byl také v roce 1819 vysvěcen na kněze. Věnoval se nejprve charitativní práci pro chudé, ale v letech 1823-25 byl pověřen papežem, aby se stal součástí poselství na cestě do jižní Ameriky. Zde se poprvé setkal s radikálním antiklerikalismem, který byl doprovodnou součástí revoluční vlny, jež po napoleonských válkách zachvátila většinu tamních španělských kolonií, získávajících státní nezávislost. Po návratu upoutal pozornost svými organizačními schopnostmi při vedení útulku pro staré a chudé lidi v Římě a díky tomu začal postupovat v církevních hodnostech. Nejprve se stal v roce 1827, tedy v pouhých pětatřiceti letech, arcibiskupem ve Spoletu. Zde si také získal sympatie italských liberálů a vlastenců během povstání v roce 1831, iniciovaného s cílem sjednotit Itálii, které však bylo potlačeno rakouskou armádou. Pověst liberála si udržel také jako biskup v Imole, kterým se stal v roce 1832. V roce 1840 byl již kardinálem. A v červnu 1846 byl po smrti Řehoře XVI. zvolen papežem na konkláve, které se konalo ve Kvirinálském paláci/Palazzo del Quirinale (původně se jednalo o jedno z papežských sídel, ale od konce papežského státu v roce 1870 šlo o sídlo italského krále a od roku 1946 po zániku monarchie o sídlo prezidenta Italské republiky). Další konkláve, z nichž vzešli všichni další následovníci papeže Pia IX., se již konala v tradičním místě papežské volby – v Sixtinské kapli.

Zpočátku byl Pius IX. oslavován skoro jako liberál, na čemž se podepsala jeho proreformní vystoupení v rámci kardinálského kolegia,

Pius IX.

a oceňován za zmírnění represí proti politickým vězňům papežského státu a neservilní postoj vůči rakouské politice v Itálii. Pod vlivem revolučních změn se však jeho postoj výrazně proměnil. Poté, co byl 15. listopadu 1848 zavražděn ministerský předseda církevního státu Pellegrino Rossi (1787-1848), který se řadil názorově k umírněným představitelům, uprchl raději do Gaety, malého města v provincii Lazio. Mezitím byla v Římě vyhlášena v únoru 1849 demokratická republika, jež přetrvala až do začátku července téhož roku, kdy francouzská a španělská vojska obnovila předrevoluční poměry. Do Říma se však papež vrátil teprve v dubnu 1850, přičemž dal najevo, že žádné reformy nebude zavádět. Vývoj v Itálii přitom nabíral na překotnosti a papež zůstával poněkud stranou a v izolaci. Vzdělané vrstvy v rámci papežského státu byly totiž stále více vzdáleny tomu, aby podporovaly styl vedení v podobě duchovního absolutismu, a požadovaly daleko větší politic-

ké svobody, které se staly jedním z požadavků revolučního vystoupení v Evropě. K šíření liberalismu napomohla i skutečnost, že se k němu hlásili i mnozí příslušníci aristokratických kruhů. Papež tedy poměrně záhy po svém nástupu zaujal vůči modernímu světu stejně nesmiřitelné stanovisko jako jeho předchůdci v první polovině devatenáctého století. Mohl se tu opřít o jejich doktrinární a disciplinární rozhodnutí a rozvíjel trendy, které by posílily roli papežství a kompenzovaly ztrátu mocenského váhy církevního státu. Po revolučních událostech se z liberálně cítícího papeže stal pontifik nesmiřitelně potírající veškeré nauky, které byly v rozporu s církevním učením. Vrcholem v odmítání okolního světa s jeho názorovými trendy se stal zejména *Syllabus moderních omylů* (1864), což byl seznam osmdesáti tezí, v nichž byly označeny nejdůležitější názorové hereze moderní doby z pohledu papeže. Celý *Syllabus* byl koncipován jako zúčtování s hlavními tendencemi, které byly považovány pro katolicismus za nebezpečné. Odsouzen byl mimo jiné absolutní racionalismus, liberalismus a panteismus, stejně jako socialismus a komunismus. V tomto dokumentu papež reaguje také na změnu, kterou prodělala jeho pozice v porevolučním období, a na ztrátu mocenského i územního vlivu s postupujícím sjednocováním Itálie. *Syllabus* vyjadřuje též zklamání církve z rozhodnutí evropských vládních elit opustit myšlenku konfesijního státu, kterou Řím považoval (fakticky až do *Druhého vatikánského koncilu*) za nejjistější cestu ke spáse.²

Nesmiřitelně formulované teze *Syllabu* pak vrhly svůj stín na *První vatikánský koncil*, svolaný papežem o pět let později, v prosinci 1869. Jednání koncilu získalo optikou široké veřejnosti v podstatě téměř charakter vyhlášení války moderní civilizaci. V jeho rámci byla nejvíce diskutována otázka papežské neomylnosti, jejíž vyhlášení bylo okolním, necírkevním světem považováno za přemrštěný plán papežství

2 PETRÁČEK, Tomáš: *Sekularizace a katolicismus v českých zemích: Specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa*. Ostrava 2013, s. 14.

na opětovné dobytí světa. Pro liberálně smýšlející elity šlo o poslední záchvěvy překonaného, středověkého státního a kulturního útvaru. Předpokládalo se, že nezadržitelnému pokroku moderní civilizace církev neodolá a že je jen otázkou času, kdy zánik církevního státu přivodí i konec římskokatolické církve. Vyhlášení papežské neomylnosti na *Prvním vatikánském koncilu* (1870) sice nešlo proti většinovému mínění katolické populace, kněží i biskupů, ale vyvolalo námitky také u významné části katolických teologů, ale i biskupů, zastoupených na koncilu. Mnozí biskupové tehdy chtěli předejít konfliktům se svými vládami. Patřil mezi ně také pražský arcibiskup Bedřich Schwarzenberg (1809-1885), který tak vycházel vstříc požadavkům německého i rakouského episkopátu, jenž se obával zejména politických důsledků přijetí takové podoby dogmatu (rakouská vláda totiž využila vyhlášení dogmatu o papežské neomylnosti jako vítanou záminku k vypovězení konkordátu a přijetí nových zákonů, upravujících vztah církve a státu ve prospěch větší kontroly ze strany státní moci). Proto se zástupci rakouských a německých biskupů pokusili přesvědčit papeže, aby udělal v návrhu dogmatu některé změny. Jejich stanovisko se však vůči názoru většiny neprosadilo, a proto kritici takové podoby dogmatu koncil raději předčasně opustili.

Dogma bylo přijato 18. července 1870. Za několik dní vypukla prusko-francouzská válka, následovaná obsazením Říma a definitivním koncem papežského státu. Dne 20. října 1870 bylo v důsledku vojenského obsazení Říma jednání *Prvního vatikánského koncilu* přerušeno, aby se již nikdy více nesešlo.

Někteří němečtí teologové (zejména Ignaz von Döllinger /1799-1890/) prohlásili, že se přijetím závěrů *Prvního vatikánského koncilu* změnila katolická církev v základech. Na základě nesouhlasu s dogmatem vzniká starokatolická církev, která má poměrně silný vliv také mezi německými věřícími v českých zemích. Jedním z center starokatolické církve se staly i severní Čechy, především Varnsdorf.

Motivace pražského arcibiskupa Schwarzenberga v nesouhlasu s dogmatem o papežské neomylnosti spočívala rovněž v obavách z odporu ze strany českých národních liberálů a z prohloubení kritiky vůči církvi, stejně jako z nespokojenosti panující mezi německými věřícími, kteří podléhali ve stále větší míře národní propagandě. V roce 1877 však arcibiskup Schwarzenberg podnikl manifestační pout' do Říma, aby ukázal spojení věřících v českých zemích s papežem.

Pro dobu papeže Pia IX. je také signifikantní změna akcentů v projevech zbožnosti. Asi nejzřetelněji se projevuje v rámci úcty k Panně Marii. Po ústupu mariánského kultu v době osvícenectví je druhá polovina devatenáctého století znovu výrazem renesance této kultovní praxe, což dokumentuje i vyhlášení dogmatu o Neposkvrněném početí Panny Marie Piem IX. v prosinci 1854. Francouzský spisovatel Louis Veillot (1813-1883) po oznámení dogmatu prohlásil, že nastává století Panny Marie, stejně tak jako předchozí – tedy osmnácté – bylo stoletím Voltairovým.³ Mariánská úcta se stala jednak výrazem osobní individuální zbožnosti a jednak i příležitostí k veřejné manifestaci věrnosti víře a církevním principům. Přispívala také k utváření specifického katolického kulturního i duchovního výrazu konce devatenáctého století, jehož projevem jsou časté mariánské pobožnosti i artefakty v podobě „prefabrikovaných nasládlých sošek Panny Marie Lourdské“. Prostřednictvím mariánské úcty se zároveň artikuloval katolicismus jako protiklad k aktuálním ideovým a morálním trendům, tedy vymezoval se proti „duchu doby“, a mariánská úcta byla vnímána jako pevný bod víry, který ji dokáže ochránit od různých zmatků. Věřící ji chápali i jako záštitu pro zápas vůči neuspořádaným morálním poměrům v rodinách a ve společ-

3 HEINZ, Andreas: *Maria in Liturgie und Frömmigkeit des Marianischen Jahrhunderts*. In: Bernhard Schneider (Hg.): *Maria und Lourdes. Tunder und Marienerscheinungen in theologischer und kulturwissenschaftlicher Perspektive*. Münster 2008, s. 57.

nosti. Mariánská zbožnost se po otřesu, který církvi přinesl nástup moderní doby po Velké francouzské revoluci, stávala prostředkem k ostrému vymezení se vůči modernistickým pohledům na svět a společnost, ale také vůči nekatolickým konfesím.

Dokonce i v „katolických“ monarchiích, jako byly Francie, Rakousko a Španělsko, dochází od sedmdesátých let devatenáctého století kontinuálně k omezování společenského vlivu církve a k jejímu vytlačování z veřejného prostoru, přičemž církev je pod striktní státní kontrolou. Mezi hlavní cíle radikálních politiků patřilo vyřazení církve reprezentující mocenského rivala a nepřátelskou, konzervativní a tradicionalistickou politickou sílu. Mezi antiklerikálními politiky nalezneme jak katolíky, kteří chtějí zachovat víru a církev oproštěnou od politické moci, tak i skutečné odpůrce církve, kteří odmítali jakýkoliv kompromis. Všichni oponenti církve ovšem museli při prosazování kroků, směřujících k omezení církevního vlivu, zároveň respektovat společenskou realitu, sílu katolické populace a její volební potenciál. Katolická církev rovněž společnosti poskytovala řadu služeb (sociálních, vzdělávacích, charitativních), z nichž ji stát sice postupně vytlačoval, ale nebyl schopen ji nahradit okamžitě a ve všech sférách.

Papežský stát byl však již považován za naprostý anachronismus a jeho zbytky nadále hájily jen francouzské oddíly. V okamžiku, kdy vypukla francouzsko-pruská válka, musel francouzský císař, tento poslední obhájce papežských zájmů, svou podporu odvolat. V září 1870 překročila italská armáda hranice církevního státu, a tak bylo zahájeno vojenské tažení s cílem dokončit definitivně sjednocení Itálie. Papežští vojáci všude ustupovali a římský lid a oddíly krále obsadily 20. září 1870 město. V listopadu 1870 vyhlásil papež exkomunikaci nade všemi, kteří se podíleli na obsazení města. V květnu 1871 garantoval král Viktor Emanuel II. (1820-1878) papeži práva suverénní vlády nad jeho malým územím i práva pro svobodný výkon jeho duchovního úřadu vydáním *Zákona záruk*. Papeži byla přiznána osobní nedotknutelnost se stejnými

právy a výsadami, které náležejí hlavě státu, a právo na ozbrojené složky, strážící bezpečnost jeho osoby a sídla v papežských palácích ve Vatikánu, v Lateránu a v letní rezidenci Castel Gandolfo, kam však po roce 1870 papež přestal vyjíždět. Reakce papeže Pia IX. na tento zákon, který nevycházel ze žádného dvoustranného jednání, ale představoval jednostranný právní akt italské vlády, byla jednoznačně negativní. Dne 15. května 1871 vydal encykliku *Ubi Nos*, ve které vládní garance odmítl jako neakceptovatelný zásah do papežských práv. Za tři roky poté zveřejnil 10. září 1874 bulu *Non expedit*, ve které zakázal všem italským katolíkům účastnit se politického života a voleb v Itálii.⁴

Následky rozchodu mezi papežstvím a italským státem jsou vidět v Římě až dosud, především v linii architektury. Jde zejména o monumentální památník Viktora Emanuela II., který v letech 1885-1911 vyrostl přímo v centru města (na Piazza Venezia) tak, aby byl dobře vidět i z Apoštolského paláce. Dokončené sjednocení Itálie tak vykávalo papeže do omezeného okruhu kolem baziliky sv. Petra, což však současně znamenalo, že namísto snahy vyrovnat se s moderním světem se nositelé tíary uzavřeli do vatikánských zdí a symbolicky se označili za „vatikánské vězně“.

Pokud jde o celocírkevní vliv, po zániku papežského státu zesílilo v daleko větší míře recipování papeže jako Kristova náměstka, který našel svou konkretizaci v postavě Pia IX. V jeho osobě viděli věřící bezbranného mučedníka, vystaveného „virtuálním“ šípům útočníků. V jejich očích tedy Pius IX. potvrzoval kontinuitu s prvotní církví a s církví mučedníků z doby antického Říma. Stáváme se svědky kultu papeže, který vedl až ke kýčovitě přemrštěným paralelám, když byl dokonce srovnáván s utrpením Ježíše Krista. Tyto projevy vycházely mnohdy z prostředí lidové zbožnosti, která tak chtěla demonstrovat bezvýhrad-

4 ČERNÝ, Miroslav: *Právo Vatikánského Města – historie a současnost*. In: *Revue církevního práva*, roč. 19, č. 2 (2013), s. 7.

nou oddanost a věrnosti vůči své hlavě. Pius IX. považoval takové hnutí za projev souhlasu se svou církevní politikou a zavrhování těch hodnot, proti nimž se během pontifikátu vymezoval. Tento papežský kult se stává jedním ze zdrojů *ultramontanismu* – snahy o to, aby se papežovi dostalo viditelné podpory od katolíků „ultra montes“, tedy „za horami“, myšleno za Alpami, v zápasu za jeho práva.

Pius IX. zemřel 7. února 1878 a provizorně byl pohřben v bazilice sv. Petra. V noci z 12. na 13. července 1881 byly jeho tělesné pozůstatky převáženy na místo jejich definitivního uložení. Velký průvod vzbudil pozornost římských občanů, přestože procesí projíždělo městem v noci, a dav na kondukt zaútočil. Situaci uklidnil až zásah papežské gardy a policie. Teprve pak mohl pohřební průvod pokračovat dále a papežovy ostatky byly uloženy do baziliky sv. Vavřince za hradbami, jež byla za druhé světové války těžce poškozena spojeneckým bombardováním.

Závěrem lze říci, že Pius IX. sice zanechal po svém dlouhém pontifikátu vnitřně upevněnou a papeži loajální církev, ale za cenu její obrovské izolace ve vnějším světě. V roce 2000 byl blahořečen papežem Janem Pavlem II. a toto rozhodnutí bylo vzhledem k ideovým postojům Pia IX. i v souvislosti s jeho vztahem k modernímu světu vnímáno částí věřících i širokou veřejností jako poněkud kontroverzní krok.

Lev XIII.

Papežem, který svůj pontifikát dovedl až na práh dramatického dvacátého století, se stal Lev XIII. Vzešel z konkláve, které se sešlo po smrti Pia IX. dne 19. února 1878. Po dramatických událostech pontifikátu papeže Pia IX., spojených se zánikem papežského státu, byl jeho nástupce očekáván s nadějí, že se mu podaří znovu dosáhnout konsensu – a také nastolit mnohem lepší vztahy s vládami důležitých mocností. V konkláve byl od začátku favoritem Vincenzo Pecci, biskup z Peruggie. Velmi rychle získával volitelské hlasy, takže definitivní volba se odehrála již ve třetím kole 20. února 1878. K hlavním protikandidátům se řadil kardinál Luigi Bilio (1826-1884), jenž se podílel zásadní měrou na přípravě *Syllabu*. Jeho podpora však byla již od počátku výrazně nižší než u Pecciho.

Volbou jména dal Vincenzo Pecci najevo, že chce pro výkon úřadu hledat inspiraci ve svém předchůdci Lvu XII., který byl na stolci sv. Petra v letech 1823-1829. Lev XII. (1760-1829) ještě jako Annibale della Genga sloužil v porevolučních dobách a během napoleonských válek jako papežský vyslanec v různých evropských zemích. Tam pochopil, že církevní stát musí změnit svou strategii a soustředit se na obnovení katolických myšlenek v Evropě. Proto se během svého pontifikátu snažil vyjít politicky se světskými mocnostmi.

Lev XIII., vlastním jménem Vincenzo Gioacchiono Pecci, pocházel z prostředí nižší venkovské šlechty. Narodil se 2. března 1810 ve městě Carpineto nedaleko Říma. Od roku 1818 studoval v jezuitském semináři ve Viterbu a v roce 1830 se imatrikuloval k teologickým studiím na prestižní papežské univerzitě *Gregoriana* v Římě, kde byl opět silně ovlivněn svými jezuitskými profesory. Krátce působil v diplomatických službách, když mimo jiné sloužil Svatému stolci jako nuncius v Belgii (jmenoval ho tam v roce 1843 papež Řehoř XVI.). Již po třech letech

Lev XIII.

však musel diplomatický post opustit, protože se dostal do konfliktu s tamní liberální vládou, přestože se snažil chovat se umírněně a projevoval velkou míru empatie pro politické procesy, které se v Belgii odehrávaly. Díky svým cestám po Belgii i krátkým pobytům v Kolíně nad Rýnem, Paříži a Londýně se dostal do kontaktu s dynamicky se rozvíjející průmyslovou evropskou společností. Po dlouhé době to byl tedy první papež, který získal zkušenosti s moderním světem, byť jen krátkodobě.

Po návratu z Belgie byl od roku 1846 činný více než tři desítky let jako biskup v Perugii, odkud také odjel v roce 1878 na konkláve, z níž vzešel jako papež (kardinálem byl jmenován v prosinci 1853). Po roce 1860 sice vystupoval jasně proti antiklerikální politice nových vládců Itálie, budující sjednocené království pod vládou savojské dynastie na Apeninském poloostrově, ale současně si dokázal zachovat diplomatický styl, eleganci a potřebný nadhled.

Poté, co byl 3. března 1878 slavnostně korunován a intronizován, nikdo vzhledem k jeho slabé tělesné schránce nepředpokládal, že vydrží na papežském trůnu příliš dlouho. Sám o sobě prohlašoval, že se bude muset sejít nové konkláve brzy, protože on na tomto světě dlouho nepobude. Navzdory skeptickým předpovědím se stal jedním z nejvýraznějších papežů předminulého století, který navíc církev dovedl až do století dalšího. Lev XIII. se přitom nechal inspirovat také papežem vrcholného středověku Inocencem III. (1160-1216, pontifikem 1198-1216), jehož pozůstatky nechal přenést v roce 1891 do lateránské baziliky. Snahu jít k podstatě teologického učení středověku dokumentuje i jedna z jeho prvních encyklik *Aeterni Patris* z roku 1879, která vyzývá k následování díla sv. Tomáše Akvinského (1225-1274) jako vzoru pro veškerou církevní filozofii.⁵

V prvních letech pontifikátu nijak neměnil politickou linii Pia IX. a vyzýval katolíky, aby se nepodíleli na politickém životě Itálie. Dokonce uvažoval o opuštění Říma a odchodu mimo Itálii. Změny zahraniční situace v Evropě vzhledem ke vzniku Trojspolku, kde spolupracovalo katolické Rakousko s papeži nepřátelskou Itálií, však tyto plány znemožnily. Lev XIII. byl sice přesvědčeným monarchistou, ale v jeho vyjádřeních najdeme také vyjádření, které je možné interpretovat jako velice opatrné přiblížení se idejím politické demokracie, například v encyklice *Immortale Dei* z roku 1885.⁶ Téměř za svůj vládní program však označil porozumění mezi církví a kulturou, jak to zmiňuje jeho první, nástupní encyklika *Inscrutabili Dei consilio* z dubna 1878. Katolickou církev se při této příležitosti pokusil ukázat v nejlepší světlo jako záštitu a ochranu věčných a neměnných základů morálky a spravedlnosti a jako podporovatelku kultury. V encyklice hovořil o tom, že její učení obsahuje

5 PETRÁČEK, Tomáš: *Sekularizace a katolicismus v českých zemích: Specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa*. Ostrava 2013, s. 19.

6 MAIER, Hans: *Revolution und Kirche*. München 2006, s. 33.

léčivé prostředky na bídu, v níž se nacházel tehdejší svět. Dovníř a zejména navenek se snažil prezentovat církev jako instituci, jež se věnuje šíření dobročinných aktivit a stojí nablízku člověku s jeho problémy a starostmi. Tímto vykreslením pozitivního obrazu církve, do nějž chtěl také zahrnout myšlenky tomistické teologie, se snažil navázat lepší vztahy s vládami evropských zemí, kde se v době Pia IX. zhoršily vztahy mezi církví a státem. Umírněnou politiku nejprve realizoval ve službách papeže státní sekretář – kardinál, stojící v čele nejdůležitějšího dikasteria (tedy úřadu) římské kurie. Jako první to byl Alessandro Franchi (1819-1878), který však jen několik měsíců po nástupu papeže zemřel. Poté stanuli v čele *Státního sekretariátu* Lorenzo Nina (1812-1885, v letech 1878-80) a Lodovico Jacobini (1832-1887, v období 1880-87). Nejdéle měl bezprostřední vliv na utváření diplomatických vztahů státní sekretář Mariano Rampolla del Tindaro (1843-1913), který stál v čele *Státního sekretariátu* od roku 1887 do roku 1903. Hlavní vliv na utváření vnitřní i zahraniční politiky si však udržoval papež sám.

V praktické rovině řešil Lev XIII. především důsledky kulturního boje v Německu, který zahájil kancléř Otto von Bismarck (1815-1898) po sjednocení Německa, když byla postupně přijata opatření, která zakazovala politickou činnost kněží (tzv. *kazatelnicový paragraf*) a činnost jezuitského řádu na území Německa, zavedla státní dozor i nad církevními školami a v Prusku zrušila všechny kláštery. Obratným politickým lavírováním se Lvem XIII. skutečně podařilo dosáhnout ve druhé polovině osmdesátých let oslabení zákonů, které omezovaly činnost církve v Německu. Papež při tom využil i skutečnosti, že chtěl církev ukázat jako morální protiváhu k růstu revolučních proudů, které se v evropské společnosti druhé poloviny devatenáctého století prosazovaly mezi dělnictvem i intelektuálními kruhy a vedly ke zformování socialistických stran, získávajících stále větší prostor na politické scéně.

Vzrůstající napětí mezi církví a republikou však bylo patrné v éře Lva XIII. i ve Francii, kde významné místo ve vládách Třetí republiky

získaly liberálně orientované politické elity, které hájily ideály Francouzské revoluce – a v jejím duchu se také radikálně vymezovaly proti církevnímu vlivu. V důsledku konce církevního státu stoupaly tenze i v Itálii. Omezovat a redukovat církevní pravomoci začala rovněž ruská vláda, která se snažila zákony z roku 1874 dostat církev ve větší míře pod státní kontrolu.

Lev XIII. též pochopil hrozivé zaostávání katolické církve v akademické oblasti, kterému chtěl čelit jednak větší otevřeností, jednak založením nových institucí, které by se věnovaly biblickému studiu z odborného hlediska. Nové objevy vědy a techniky však kladly také množství otázek, na které dosavadní katolická exegeze nedokázala adekvátně odpovědět. Papež nechal progresivní katolické biblisty v zásadě pracovat a tvořivě si osvojit moderní vědecké metody a na konci své vlády jim poskytl naprostou podporu založením *Papežské biblické komise* (1902). K jejím cílům však patřila i přísná kontrola výzkumu v biblických otázkách, aby zcela odpovídal kritériím církevního učení. Povzbuzením k otevřenosti bádání bylo také zpřístupnění vatikánských archivů v roce 1881 široké obci zájemců z řad odborníků (papežské prameny z českých historiků studoval již v roce 1837 František Palacký, ale pouze jako soukromá osoba po dohodě s tehdejším prefektem archivu). Na základě papežova rozhodnutí pak vznikla široká síť národních historických ústavů, které mají své sídlo v Římě a věnují se bádání k problematice vývoje papežství a jeho vztahu k evropskému i světovému vývoji.

Z hlediska forem zbožnosti se za pontifikátu Lva XIII. v podstatě rozšiřovaly a upevňovaly ty projevy, jejichž počátky spadají do počátku druhé poloviny devatenáctého století. Důležité místo mělo zejména další rozšiřování zbožné úcty k Srdci Ježíšovu, protože tento svátek pozvedl mezi nejdůležitější liturgické slavnosti v církevním roce. Doporučil také biskupům a věřícím, aby se u této příležitosti konaly pravidelné pobožnosti. Rozšíření tohoto svátku bylo často vnímáno i jako povzbuzení k častějšímu přijímání eucharistie a k zapojení do farního apoštolátu.

Posílení těchto forem zbožnosti očekával papež také od nově svěcených kněží, kteří měli vnést tyto impulsy do praktického duchovního života. Posilováním různých dimenzí úcty Srdce Ježíšova se tak otevírala cesta k prosazení dalších symbolických vyjádření katolické zbožnosti, jak v častém přijímání eucharistie již od dětského věku (za papeže Pia X.), tak i v proklamaci samostatného kultu Ježíše Krista jako krále světa (za papeže Pia XI.).

Velmi výrazně se Lev XIII. profiloval jako papež, zabývající se sociální politikou. V roce 1891 vydal encykliku *Rerum novarum*, k níž se pak jako k prvnímu sociálnímu dokumentu katolické církve vztahují všichni další papežové (Lev XIII. vydal celkem osmdesát sedm encyklik). Atmosféra, v níž byla vydána, byla poznamenána prudkým rozvojem průmyslu, jenž však převrátil naruby společenské struktury i hodnotové žebříčky. Zakládání dalších a dalších továren vedlo k velkým přesunům lidí z venkova do měst, a tím pádem také k jejich vytržení z přirozeného prostředí a ke změně životního stylu. Pracovní podmínky v továrnách byly navíc téměř otrocké, což postupně vedlo k růstu sociálních střetů. Katolická církev nedokázala na tyto procesy včas reagovat, přestože se v jejich řadách objevily skutečně prorocké osobnosti, věnující se zlepšení stávající situace (jako např. kněz a sociální reformátor Adolf Kolping /1813-1865/, který se snažil zajistit pomoc v nouzi a odpovídající vzdělání zejména dětem a mladým lidem). Papež v encyklice vyzýval k dodržování morálky v přijímání zákonů, k zastavení třídního boje, k respektu k lidské důstojnosti, ke konkrétní pomoci méně majetným a chudým občanům. Usiloval také o prosazení dialogu mezi zaměstnanci a zaměstnavateli, který měl směřovat k nalezení odpovídajícího konsensu. Řešení situace viděl i ve zlepšení zákonodárné politiky a ve spolupráci mezi zaměstnavateli a pracujícími. Jednou z hlavních tezí encykliky bylo i odmítnutí socialismu jako hnutí, které vede k šíření nenávisti mezi lidmi. Argumentem proti levicovým náukám bylo také potvrzení práva na soukromé vlastnictví, které však předpokládalo solidaritu s méně majetnými.

Encyklika podnítila politické a sociální aktivity především mladé kněžské generace, která se ve větší míře zapojovala do veřejného života, což pak mělo příznivý vliv i na větší zapojení laiků. Po celé Evropě začínají pod vlivem encykliky vznikat politické strany a odborové organizace. Za politickou stranu, která odpovídala jeho představám, považoval zejména německé *Zentrum*. Jeho představitelé se totiž snažili působit v mnohem svobodnější vazbě na biskupy a nebyli vnímáni striktně jako konfesní katolický subjekt.

Lev XIII. zemřel v Římě 20. července 1903 ve věku třiadevadesáti let a byl pohřben v bazilice sv. Jana na Lateránu.

Vztahy mezi papežstvím a českými zeměmi v době Lva XIII.

Církevní politika Lva XIII. byla velmi důležitá pro slovanské národy, zejména kvůli tomu, že povznesl úctu ke slovanským věrozvěstům sv. Cyrilovi (Konstantinovi) a Metodějovi. Skrze připomínání významu cyrilometodějství se snažil realizovat své představy o posilování papežského vlivu mezi křesťany na pravoslavném východě. Prvotním impulsem v tomto směru bylo vydání encykliky *Grande munus* z roku 1880, rozšiřující úctu k soluňským bratřím na celou církev. Vyhověl tak žádosti mnoha biskupů ze slovanských národů, kterou přednesli na zasedání *Prvního vatikánského koncilu* jeho předchůdci Piu IX. Rok po zveřejnění encykliky se v roce 1881 konala velká pouť slovanských národů do Říma jakožto poděkování za toto vyznamenání pro Slované. Papežův vstřícný přístup k podpoře cyrilometodějského kultu posiloval sepětí slovanských národů s Římem. Byl to také další významný impuls pro kněze v různých částech habsburské monarchie, aby se více zajímali o dílo a život věrozvěstů. V sedmdesátých letech devatenáctého století se o popularizaci kultu soluňských bratří zasloužil mj. i chorvatský biskup Josip Strossmayer (1815-1905), jenž z něho chtěl vytvořit bázi pro národní obranný boj Slovanů proti německým i maďarským národ-

ním utlačovatelům. Problémy, na něž slovanští apoštolové v devátém století naráželi – a které byly dány do určité míry jejich vymezením se vůči misionářům západní latinské kultury –, se v národně orientovaných církevních kruzích od devatenáctého století často interpretovaly jako důkaz střetávání mezi slovanským a germánským vlivem. Obě strany, tedy jak příslušníci slovanských národů monarchie, tak Němci, si je vykládaly jako konkrétní doklad obranného boje.⁷ Vzhledem k politickým a národnostním třenicím, které duchovní otázky vyvolávaly, adresoval papež Lev XIII. českým a moravským biskupům list, v němž vyzýval k umírnění nacionálních vášní a připomínal, že náboženství je univerzálnější podstatou než národ.⁸

Na přelomu devatenáctého a dvacátého století však navzdory tomu začalo narůstat národnostní napětí také v církevní rovině. Církev se snažila čelit situaci tím, že neustále zdůrazňovala své univerzální poslání a charakter. Proto byla například teologická fakulta rozdělena na českou a německou část až v roce 1891, tedy celých devět let po rozdělení pražské univerzity na českou a německou. Národnostním třenicím však nedokázala církev odolávat příliš dlouho, což se ukázalo mimo jiné na přelomu století, kdy byla intenzivně diskutována možnost zřízení nových diecézí. Jejich utvoření však více odpovídalo národním hlediskům než potřebám pastorače. V roce 1901 bylo mimo jiné navrženo založení diecéze v Chebu, která by zahrnovala především území s převážně německým obyvatelstvem, a naproti tomu v Kutné Hoře, kde by se jednalo o diecézi na výsostně českém území. Nacionálně smýšlející představitelé rakouské vlády souběžně navrhovali, aby se části s německou převahou v Praze a části s německou převahou v Českých Budějovicích

7 GOTTSMANN, Andreas: *Rom und die nationalen Katholizismen in der Donaumonarchie. Römischer Universalismus, habsburgische Reichspolitik und nationale Identitäten 1878-1914*. Wien 2010, s. 49.

8 JONOVÁ, Jitka: *Arcibiskup Theodor Kohn a jeho postoj k národnostní otázce*. In: Pavel Marek a kol.: *Jan Šrámek a jeho doba*. Brno 2011, s. 152-153.

spojily do jedné diecéze, kde by byla většina Němců (stejně jako v Litoměřicích). Českým biskupům a některým kněžím, kteří získali dobré postavení v Římě, jako byl např. František Zapletal (1861-1935), vice-rektor české papežské koleje v Římě, se však podařilo papežská místa přesvědčit o tom, že zřízení biskupství s německou dominancí by dále zkomplikovalo národnostní poměry v českých zemích.⁹

Charakteristickým rysem náboženských poměrů na přelomu devatenáctého a dvacátého století byla také snaha o instrumentalizaci náboženských problémů k národním cílům, jak to mezi Němci v českých zemích ukazuje šíření hnutí „*Pryč od Říma*“ („*Los von Rom Bewegung*“), které v té době iniciovali přívrženci německého radikálně-nacionálního politika Georga von Schönerera (1842-1921). Ti zahájili v roce 1897 kampaň, v níž vyzývali německé obyvatelstvo, aby hromadně přestoupilo od katolictví k protestantismu nebo alespoň ke starokatolictví. Důvody k tomu však neležely v rovině náboženské, ale nacionálně politické. Příznivci hnutí „*Los von Rom*“ poukazovali na údajnou podporu katolických biskupů při slavizování Rakouska a na skutečnost, že „katolická církev v boji Němců a Čechů stojí na české straně“.¹⁰ Toto hnutí obsahovalo i silné prvky všenněmectví, protože přestup k „německé víře“ byl chápán i jako přimknutí se ke státu evangelických Hohenzollernů. Dosáhlo největší intenzity v letech 1899-1901. K masovým přestupům k protestantismu však nedošlo a v letech 1899-1907 přestoupilo k evangelictví jen asi kolem šestnácti tisíc Němců v českých zemích.

Velký ohlas u nás našla i zmiňovaná papežská encyklika *Rerum novarum*, která významně přispěla k rozšíření katolických politických a společenských aktivit. Katolické hnutí se však nepodařilo na počát-

9 JONOVÁ, Jitka: *Kapitoly ze života Lva Skrbenského z Hříště pohledem Svatého stolce*. Uherské Hradiště 2013.

10 Podrobněji k této problematice viz KAISEROVÁ, Kateřina: *Konfesní myšlení českých Němců v 19. a počátkem 20. století*. Úvaly u Prahy 2003, s. 79 a n.

ku sjednotit. V českém prostředí je tak nutné rozlišit situaci v Čechách, kde sice vzniklo několik katolicky orientovaných politických subjektů (jako první z nich byla v Čechách založena v roce 1894 v Litomyšli *Křesťansko-sociální strana pro Čechy a Moravu*), ale nezískaly příliš vlivu. Důvodem byl silný vliv sekularismu a antiklerikalismu na českou společnost a zároveň vnitřní nejednotnost mezi katolickými politiky, jež vedla k velkému rozdrobení do mnoha malých subjektů. Štěpení – a tím pádem velké oslabení – katolického politického tábora v Čechách bylo charakteristickou skutečností až do konce první světové války.

Na Moravě se politické poměry vyvíjely poněkud odlišně, protože zde byl vznik katolických stran a dalších organizací pod vlivem papežské encykliky mnohem úspěšnější. V moravském katolickém prostředí hrály nejdůležitější roli dvě strany, *Katolicko-národní* pod vedením advokáta Mořice Hrubana (1862-1945) a *Křesťansko-sociální*, kde získal poměrně rychle vliv mladý kněz Jan Šrámek (1870-1956). Vedle politických stran se rozvinula od konce devatenáctého století také celá řada vzdělávacích, dobročinných, družstevních, odborových, náboženských a kulturních sdružení, které sloužily jako rezervoár jak členů, tak pochopitelně i voličů katolických kandidátů. Společným cílem těchto organizací bylo přistupovat k řešení hmotných otázek chudšího moravského obyvatelstva z hlediska zásad katolické víry a napomáhat tak i k duchovní obrodě národa.¹¹

Na Moravě byla domácí katolická politika mnohem úspěšnější a podporovala ji zhruba třetina moravského obyvatelstva, ale současně se zde proti oběma katolickým stranám ve volbách spojovaly liberální i socialistické strany, které vzájemně podporovaly své kandidáty, protože jejich nejsilnějším spojovacím momentem byl antiklerikalismus.

11 HLAVAČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době. I. díl*. Praha 2014, s. 168.

Msgre Jan Šrámek spolu s Winstonem Churchillem na pozdějším snímku z doby svého působení ve funkci předsedy čs. exilové vlády

Přímo pro české podmínky vydal Lev XIII. také velmi stručnou encykliku *Quae ad nos*, publikovanou v listopadu 1902, kde varoval před rychlým šířením sekularizačních myšlenek v českém i moravském prostředí. Z tohoto důvodu vyzýval k lepší komunikaci mezi biskupy v Čechách a na Moravě, aby si tak mohli předávat potřebné zkušenosti, kterých by využili v obhajobě věroučných zásad.

Pius X.

Papežská volba začala po smrti Lva XIII. dne 31. července 1903 za účasti šedesáti volitelů (z dvašedesáti oprávněných) a poprvé v historii se jí účastnil také neevropský kardinál, konkrétně arcibiskup v americkém Baltimore James Gibbons (1834-1921). Dva kardinálové se omluvili ze zdravotních důvodů. Jako poslední byla také výrazně ovlivněna dopady tzv. *práva exkluzivy (ius exclusivae)*, tedy možnosti veta proti volbě některého z kardinálů, který nevyhovoval panovníkům velkých katolických mocností (Francie, Španělska, Rakouska, Svaté říše římské). To bylo v minulosti několikrát uplatněno, například v roce 1721 a 1724 ze strany císaře Karla VI. V rámci volby následníka Lva XIII. vyjádřil císař František Josef I. (1830-1916) nesouhlas s možností, že by se papežem stal italský kardinál a státní sekretář Mariano Rampolla del Tindaro, který patřil původně k největším favoritům na papežskou tiáru. Rampolla k nim byl počítán zejména díky tomu, že patřil k nejbližším spolupracovníkům zemřelého papeže Lva XIII. (v letech 1887-1903 byl státním sekretářem), a byl tak vnímán jako tvůrce papežských strategií, které se týkaly například zřetelnějšího příklonu k Francii a Španělsku. Tento obrat nelibě nesli jak političtí představitelé Rakouska-Uherska, tak i Německa, a svou nelibost s Rampollou pak během volby dali najevo i kardinálové z obou zemí. Navzdory tomu Rampolla zpočátku dostal ve třech kolech výraznou většinu hlasů ze všech kandidátů (podporovali ho vedle části Italů zvláště španělští a francouzští kardinálové), ale nedosáhl zvolení, protože mu chyběly hlasy k potřebné dvoutřetinové většině.

Původně byl hlavním Rampollovým protikandidátem v prvních kolech především kuriální kardinál Girolamo Maria Gotti (1834-1916). Rampollova podpora však stále pozvolna stoupala, a rýsovala se tak možnost, že by mohl získat i další hlasy a stát se papežem. Z tohoto

důvodu vystoupil polský kardinál, krakovský arcibiskup Jan Puzyna (1842-1911) jako prodloužená ruka císaře Františka Josefa I., podporovaný navíc i německým kardinálem Georgem von Koppem (1837-1914, arcibiskup v Breslau – dnešní Vratislav), s požadavkem, aby nebyl volen právě Rampolla. Konkláve se tak ocitlo ve slepé uličce a bylo potřeba najít zcela nové řešení.

Za této situace se rýsoval jako možný kompromisní kandidát benátský patriarcha Giuseppe Sarto, který byl známý svým silným duchovním zaměřením a konzervativními názory. V sedmém kole, 4. srpna 1903 dopoledne, se volitelé rozhodli pro Sarta, který přijal jméno Pius X., čímž naznačil duchovní a ideové souznění s politikou Pia IX. a přihlásil se k myšlence rozhodného postupu proti dobovým omylům. Vzhledem k okolnostem, které jeho volbu provázely, krátce poté, v roce 1904, jakékoliv možnosti veta ze strany světských panovníků zrušil.

Pius X., vlastním jménem Giuseppe Melchiorre Sarto, se narodil 2. června 1835 v malé vesnici Riese na severovýchodě Itálie jako druhé z deseti dětí chudého rolníka, který si na obživu početné rodiny ještě

Pius X.

přivydělával jako poštovní úředník. Od místního faráře se malý zvidavý chlapec naučil základům latiny a pokračoval pak v dalších studiích na škole v sedm kilometrů vzdáleném městě Castelfranco. V patnácti letech odešel do semináře do Padovy, kde se jednak zdokonaloval ve výuce gymnaziálních předmětů a ve filozofii, jednak další čtyři roky studoval teologii. V roce 1858 přijal v katedrále v Castelfranco kněžské svěcení. Následně působil jako kaplan ve vesnici Tombolo, kde většinou žili negramotní chovatelé dobytka, a o devět let později se jeho další kněžskou zastávkou stalo Salzano. V listopadu 1884 byl jmenován biskupem v Mantově. O dalších devět let později, v červnu 1893, ho papež Lev XIII. jmenoval benátským patriarchou. Na všech místech, kde pastoračně působil, byl oblíbený díky své horlivosti a současně otevřenosti, přátelskému vystupování a také odmítání veškeré okázalosti a luxusu. Přitom však projevoval sklony k autoritativnímu stylu vystupování, což uplatnil během své papežské kariéry zejména v rámci postupu proti modernistům. Zvláště v Mantově byl pak také konfrontován s jevy, proti nimž pak energicky vystupoval, tedy s volnomyšlenkářstvím a růstem antiklerikalismu. Ten podle Sarta podněcovali jak socialisté, tak členové zednářských lóží, a byl provázen vzrůstajícím počtem výstupů z církve a radikálním ateismem. V reakci na to usiloval o provedení zásadních duchovních reforem už na úrovni farností, a to prostřednictvím revitalizace evangelizační práce, přičemž požadoval po svých kněžích, aby se intenzivně věnovali také katechetické výchově. Snažil se rovněž o to, aby došlo ke zlepšení samotné kněžské výchovy na fakultách a seminářích.

Jak jsem již zmínil, vynikal svým asketickým a prostým životním stylem, nelíbil si příliš v okázalostech. Odmítání přepychu si pak přinesl i do Apoštolského paláce. Dokázal velmi intenzivně pracovat od časných hodin, stejně jako věnovat mnoho hodin modlitbě. Jednalo se o církevního hodnostáře, který postupoval pozvolna v církevní kariéře a nikdy se nesetkal s diplomatickou či kuriální službou. To také vysvětluje

fakt, že k jeho zálibám rozhodně nepatřila vysoká politika – a v tom se výrazně lišil od svého předchůdce. Pius X. tak považoval diplomatické úsilí Lva XIII. za uzavřenou záležitost a plně se soustředil především na vnitrocírkevní problémy. Navíc si ze svých pastoračních zkušeností přinášel nedůvěru k intelektuálům všeho druhu, byl člověkem primárně zaměřeným na spiritualitu a vnitřní duchovní život. A z těchto ingrediencí se pak pochopitelně utvářel názor Pia X. na výkon papežského úřadu, který zanechal poměrně výrazný otisk v papežských dějinách.

V nástupní encyklice ze 4. října 1903 shrnul své záměry v duchu svého papežského hesla „obnovit všechno v Kristu“. Vyžadoval, aby církev znovu získala vliv na dění, aby její hlas byl slyšen ve všech zásadních otázkách, aby se vyjadřovala k otázkám prohloubení a zachování křesťanské víry, církevního charakteru manželství, ale třeba také ke spravedlivému dělení materiálních statků. V praktické rovině pak usiloval o podstatnější reformu římské kurie, kterou provedl apoštolskou konstitucí *Sapienti consilio* z roku 1908, kdy například změnil název jednoho z nejdůležitějších kuriálních úřadů, který se věnuje církevním doktrinním záležitostem, a to z *Kongregace římské a všeobecné inkvizice* na *Kongregaci svatého oficia*, někdy nazývanou *Posvátným* nebo *Svatým oficiem* (od roku 1965 se v rámci pokoncilní kuriální reformy nazývá *Kongregací pro nauku víry*). V rámci kuriální reformy zavedl novou *Kongregaci pro svaté sakramenty* a snažil se oddělit správní úřady kurie od soudních. Roku 1909 je také zahájeno vydávání oficiálního tiskového orgánu papeže a kurie *Acta Apostolicae Sedis*, kde jsou publikovány nejdůležitější dokumenty právní povahy. Současně chod kurie velmi silně centralizoval, aby ji dostal pod silnější papežský vliv.

Reformoval také církevní zpěv a hudbu, například tím, že se snažil omezit používání příliš světských hudebních nástrojů během bohoslužeb, což vyvolalo nelibost zejména v samotné Itálii, kde měly bohoslužby často ráz světských slavností, které však příliš neodpovídaly církevní liturgii. Vydal též nařízení, podle něhož mělo docházet k častějšímu při-

jímání eucharistie, a to i u mladších dětí – od doby, kdy nabývají rozumu, tedy od sedmi let, ba i dříve. Horlivě se ujal obnovy diecézních seminářů a usiloval o zkvalitnění jejich pedagogického sboru. V roce 1904 ohlásil úmysl kodifikovat také kanonické právo. Tento záměr byl však dokončen až za jeho nástupce Benedikta XV., který *Kodex kanonického práva* vydal v roce 1917.

Boj proti modernismu

Asi nejzávažnější dopad ovšem měla jeho encyklika *Pascendi dominici gregis*, namířená proti modernismu a vydaná v září 1907 (Pius X. vydal celkem šestnáct encyklik). Předcházelo jí několik vystoupení, kde odsuzoval teologické spisy některých hlavních reprezentantů tohoto směru. Celé řadě krizových symptomů v církvi tak papež touto encyklikou přisoudil jediného viníka – *modernismus*. Na jejím základě pak bylo toto hnutí rychle a tvrdě potlačeno. S tím bylo spojeno mnoho opatření, která se dotkla konkrétních lidí, kteří v modernistickém duchu vystupovali. Kněží a věřící, usilující o skloubení církevních dogmat s poznatky moderní vědy a filozofie a s adekvátní reakcí na vývoj občanské společnosti, byli z církve vytlačeni či umlčeni označením za modernisty. K hlavním představitelům tohoto směru patřil ve Francii Alfred Loisy (1857-1940), který vyučoval biblická studia v Paříži. Ve svém výkladu Bible se totiž přísně držel historismu a nadpřirozenou stránku pomíjel, a proto narážel na tradiční pevné domněnky teologického učení, jež „nelze rázem odstranit a nahradit novými domněnkami“. Loisyho problém spočíval také v tom, že se stal zakladatelem celého exegetického badatelského proudu ve Francii a Itálii, který ve svém radikalismu dochází k týmž závěrům jako protestantští exegetové, historici, filozofové a teologové racionalistického ražení, jako například Albert Houtin (1867-1926). V Anglii se mezi ně řadil jezuita George Tyrell (1861-1909) a v Itálii kupříkladu kněz Romolo Murri (1870-1944), který se angažoval také politicky

a byl jedním z čelných představitelů křesťansko-sociálního hnutí, a Salvatore Minocchi (1869-1943). Italské modernisty také inspiroval teolog, filozof a politik Antonio Rosmini (1797-1855), který byl nejprve církví dlouhodobě ostrakizován a jehož knihy se ocitly na indexu zakázané literatury, aby byl na začátku třetího tisíciletí rehabilitován a v roce 2007 i blahořečen. Rosmini usiloval také o sblížení církve a nově se vytvářejícího italského státu, což však církevní kruhy většinově odmítaly.

Po papežově zásahu byl každý výklad Bible, jenž nebyl v plném souladu s tradicí, odsuzován jako modernismus. Od roku 1910 musel zároveň každý kněz a řeholník před svým svěcením skládat slavnostní přísahu proti modernismu. Studentům v seminářích dokonce nebylo dovoleno číst denní tisk. Postižení profesori nesměli vyučovat na teologických fakultách. V katolických kruzích se šířila atmosféra podezírání a sbírání informací proti oponentům. Jisti si nemohli být ani biskupové. Proti-pólem modernistů byli tzv. *integralisté*, kteří se naopak snažili hledat odpovědi na všechny otázky soukromého i veřejného života jen ve víře. Všechny oblasti kultury i politiky měly být podřízeny církevnímu vlivu.

I když aktivní pronásledování ustalo z větší části již s nástupem Benedikta XV., následky antimodernistické krize přetrvávaly až do *Druhého vatikánského koncilu*. Dopady papežovy encykliky byly odpovědné za perzekuci některých osobností, které usilovaly o hledání styčných bodů mezi církví a společností, vědou i odlišnými názory, a vedly k ustrnutí vnitřní debaty v katolických kruzích. Důsledky mohou být spatřovány také v tom, jak obtížně se vedla diskuse mezi stoupenci různých názorů v rámci katolické církve po skončení *Druhého vatikánského koncilu*, která často vedla k silné polarizaci uvnitř církevního spektra.¹²

12 Informace o vnitrocírkevních debatách po skočení II. Vatikánského koncilu ve Velké Británii. Česká redakce Radio Vatiaca, 24. 4. 1969. In: http://www.ustrcr.cz/data/pdf/radiovaticana/watermarked/1969/1969_04.pdf. Přístup 9. 6. 2014.

Modernistickou krizi je třeba vidět v úzké provázanosti s politickými kroky papeže, které byly dány aktivním prosazováním restaurační politiky, opřené o monarchistické režimy. Španělský kardinál Rafael Merry del Val y de Zulueta (1865-1930), nástupce kardinála Rampolly ve funkci státního sekretáře, totiž usiloval o obnovení církevního státu a posílení vlivu církve jako partnera evropských států. Na důležitá místa papežských institucí se však současně dostávali lidé známí svým antiliberálním a nekompromisním postojem. Jestliže se za Lva XIII. snažilo papežství hledat možnosti spolupráce a hasit napětí, za Pia X. se od příliš diplomatické taktiky spíše upouštělo. K závažným ohniskům napětí ve vztazích církve a státu se za pontifikátu Pia X. přiřadilo po pádu monarchie v roce 1910 Portugalsko, kde v mocenském spektru dominovaly liberálně orientované politické a armádní kruhy. Největší střet se však rozhořel ve Francii, která přijala v roce 1904 rozhodnutí o odluce církve od státu. Již od sedmdesátých let devatenáctého století získávaly ve francouzském parlamentu převahu síly, které byly orientovány proti církvi. Zákonem o odluce gradovaly dlouhodobé rozpory, protože katolíci v něm viděli završení konfliktu, vedeného proti nim od vypuknutí Francouzské revoluce. A zákon podle nich symbolizoval definitivní odkřesťanštění Francie. Předpokládal vznik tzv. náboženských sdružení, na které měly být převáděny nemovitosti nutné k zajištění výkonu kultovní činnosti.

Možnost uvést zákon do praxe byla však závislá na mínění papeže Pia X. Ten odsoudil princip odluky a zakázal katolíkům formovat náboženská sdružení. Francouzský parlament proto rozhodl, že veškerý církevní majetek, který po prvním znárodnění po Francouzské revoluci obtížně získávala zpět, případně státu nebo obcím. Odluka státu od církve znamenala na jedné straně poškození církve v materiální rovině, ale zároveň na druhé straně přinesla svobodu jejích aktivit ve smyslu odbourávání státní kontroly.

Tato situace však vytváří ve Francii živnou půdu pro vznik radikálních, až extremistických skupin, které sdružovaly širokou škálu odpůrců

republikanismu, liberalismu i levicových proudů. Iniciátorem nejsilnějšího a také nejznámějšího hnutí *Action Française (AF)* byl spisovatel Charles Maurras (1868-1952), jenž se svým programem snažil spojit tradicionalistické odpůrce republiky z řad monarchistů s moderními antiparlamentními hnutími. Maurras jej zakládá v době Dreyfusovy aféry a původně bylo koncipováno jako jakýsi výbor proti Dreyfusovým zastáncům. Svým odporem vůči modernistickým kánonům se stalo vzorem i pro část našich katolíků, i když se nehlásili k jeho programu plně, protože nadšení z monarchie sdíleli jen někteří z nich. Ačkoli značná část jeho stoupců nebyla katolickými věřícími (Maurras sám byl agnostik a k víře konvertoval až na sklonku života), velikost a slávu země pro ně představovalo katolické náboženství, rojalismus, rigidně-konzervativní morálka a skutečné národní vlastenectví, zbavené kosmopolitních vlivů. Je logické, že do takto konstruovaného obrazu Francie nezapadali Židé, svobodní zednáři a protestanti, příslušníci levicových stran, stoupci antiklerikalismu a volnomyšlenkáři, přistěhovalci a v neposlední řadě také příznivci levicového a sociálně laděného katolicismu. V hnutí se tak setkávalo několik ideových proudů francouzského monarchismu a konzervatismu, které byly lákavé i pro mnohé francouzské katolíky. Ty přitahovala k Maurrasovi ostrá kritika společenského rozkladu, jež podle protagonistů tohoto hnutí přinesla do Evropy Francouzské revoluce, i souběžné vyzdvihování tradičních hodnot. Tyto rysy byly důvodem toho, proč papež Pius X. neschválil publikování odsouzení hnutí, které bylo jednou z římských kongregací již připraveno kvůli tomu, že *AF* hlásala novopohanské myšlenky absolutizace a zbožštění státní moci, jíž má náboženství sloužit jako užitečný nástroj.

Poměrně vstřícný přístup k tomuto extremistickému hnutí, které na principech obhajoby katolicismu sdružovalo i osoby bez křesťanské víry (tuto skutečnost papež Pius X. hodnotil na Maurrasových aktivitách kriticky), však kontrastuje s tím, jak Pius X. přistupoval ke sdružením na druhém pólu názorového spektra. Papež totiž bedlivě monitoroval

především ty organizace, které stály v protikladu ke zmíněnému Maurasovu projektu. Jednalo se především o hnutí *Sillon*, jež ve svých řadách podchycovalo levicově a liberálně naladěné katolíky. Podstatou tohoto proudu byla snaha nabídnout sekulární společnosti církevní učení z pozitivně definovaných pozic a prodchnout demokratické struktury křesťanským duchem. V dopise francouzskému episkopátu ze srpna 1910 však papež příkře varoval před jeho podporou, což mimo jiné odůvodňoval tím, že se levicovní katolíci odmítají podříditi církevní autoritě.

Podle vzpomínek svého státního sekretáře papež jasnozřivě varoval před možností velkého válečného konfliktu, který by mohl rozvrátit stávající pořádek v Evropě. Onou rozbuškou byl nakonec sarajevský atentát 28. června 1914. Události pak nezadržitelně vedly k rozpoutání válečného konfliktu, jemuž se papež marně snažil zabránit. Valící se válečná hrozba podlomila jeho zdraví, v srpnu 1914 onemocněl zápallem plic a 20. toho měsíce v Římě zemřel. Byl pohřben ve svatopetrské bazilice jako všichni další papežové dvacátého století.

V červnu 1951 ho nejprve papež Pius XII. prohlásil za blahověčeného a o tři roky později, v květnu 1954, také za svatořečeného. V současnosti se k jeho odkazu hlásí zejména ultrakonzervativní síly v katolické církvi, které se mimo jiné sdružují také v *Kněžském bratrstvu sv. Pia X.*

Vztahy mezi papežstvím a českými zeměmi v době Pia X.

V době pontifikátu Pia X. se odrazila do dalšího vývoje církevních poměrů v českých zemích především krize způsobená tažením proti modernismu. Specifickým problémem českých zemí byl ovšem také tzv. *austrokatolicismus*, znamenající postupné ideové a duchovní vyprazdňování podstaty církevního života. Mnohé věřící tak sice během devatenáctého století církev stále doprovázela formou křtů a dalších obřadů, ale už bez toho, aby si k ní vytvářeli pevnější pouto. Navíc se už tehdy začal objevovat nedostatek kněží, což se ukazovalo jako překážka pro